

Kristendom, nationalism och populism i Norden

BJÖRN VIKSTRÖM

Håller nationalpopulistiska partier i Norden på att kidnappa den kristna kulturen och identiteten genom att framställa sig som deras försvarare? Kan nationalistisk populism fungera som ett botemedel mot mer extrema former av nationalism, eller är den bara en trojansk häst? Björn Vikström skriver.

Att hänvisa till religiösa argument och värderingar har traditionellt inte varit något säljande koncept i nordisk politik. Det stora flertalet av väljarna, även de kyrkligt engagerade, har reagerat negativt på sammanblandning av religion och politik. Även de små kristdemokratiska partierna i Norden har, med undantag av vissa tongivande politiker som **Päivi Räsänen**, medvetet försökt tona ner de exklusivt kristna tongångarna. Ett signifikativt uttryck för detta var att kristdemokraterna i Finland 2023 gick till riksdagsval med en slogan om att de representerar förnuftets röst.

Under de senaste decennierna har det emellertid i politiken skett en markant ökning av användningen av bibliska referenser och av hänvisningar till ”det kristna Europa”. På liknande sätt som i andra länder i Europa har de populistiska partierna i Norden försökt profilera sig som försvarare av den europeiska kristna identiteten och kulturen – med en polemisk udd riktad i synnerhet mot muslimska invandrare. I takt med att antalet medlemmar i kyrkosamfunden minskar avtar också kännedomen om vilka värderingar kristen tro står för. Det här skapar större förutsättningar för att nationalistiska populisterna skall få genomslag för sina tendentiösa tolkningar av kristen tro.

Populistpartiernas användning av religiös identitet som ett retoriskt redskap har av vissa forskare, som till exempel **Olivier Roy**, karakteriserats som en kidnappning av religionen. På senare år har detta språkbruk emellertid kritiserats, eftersom det ger en allt för förenklad bild av relationen mellan religion, populism och nationalism. I den här artikeln vill jag ge ett bidrag till den här diskussionen med hjälp av exempel från i första hand Norge, Sverige och Finland. Religion används av populistiska nationalisterna även i andra kulturkretsar, såsom till exempel hinduismen i Indien, men i den här artikeln begränsar jag mig till att diskutera användningen av kristendom i Europa och framför allt i Norden.

Den andra frågan jag aktualiserar berör förståelsen av den i internationell jämförelse trots allt rätt så moderata form av nationalistisk populism, som representeras av Fremskrittspartiet, Sverigedemokraterna och Sannfinländarna. I forskningslitteraturen förekommer tolkningen att moderata former av nationalistisk populism kan fungera som ett botemedel mot mer extrema former av nationalism. Min avsikt är att diskutera giltigheten i detta påstående, och väga detta mot den alternativa tolkningen att moderat nationalism i stället fungerar som ett slags trojansk häst, som bereder väg för att hårda nationalistiska värderingar blir politiskt ”rumsrena”.

KIDNAPPNING

Det finns goda argument för att tala om nationalistiska populistpartiers användning av religiöst språkbruk och kristen identitet som en kidnappning. Det är nämligen uppenbart att deras retorik instrumentaliserar religion, vilket inte minst exemplifieras av att partiernas försvar av kristen kultur och kristna värderingar har intensifierats först efter att kritiken av muslimsk invandring har blivit central på deras agenda. Dessutom är det inte religiös tro eller aktivitet som de vill understöda, utan kristendom som en kulturell identitetsmarkör. Man kan även peka på att

populister tolkar bibelverser tendentiöst, som till exempel att budet om att vi skall älska vår nästa anses innebära att man i första hand skall ta hand om sina landsmän.

Det finns emellertid också väl motiverade invändningar mot kidnappnings-terminologin. Metaforen förefaller bygga på en statisk och essentialistisk förståelse av religion som något som några har rätt till och andra försöker stjäla. Därmed upprepar kidnappningsterminologin populisternas svartvita motsättning mellan äkta och falska kristna, om också med andra kriterier på rätt tro. Vad som är äkta religiös tro och inte är i grunden en religiös fråga, och går inte att slå fast på något neutralt sätt. Kidnappningsmetaforen har även beskyllts för att representera en smal protestantisk syn på religiös tro, där den personliga övertygelsen ses som mer äkta än tillhörigheten till en viss religiös tradition.

Inom teologi och religionsvetenskap finns det idag ett starkt intresse för fenomenet ”levd religion”, enligt vilket religiös tro främst är något man gör i vardag och helg, och inte något som kan mätas uteslutande genom att fråga människor om de håller vissa religiösa påståenden för sanna eller inte. Enligt detta synsätt kan populisternas tillämpning av kristen tro ses som en version av kristen praxis vid sidan av andra. Ytterligare ett argument mot att använda kidnappningstermen på ett onyanserat sätt är att den ger sken av att relationen mellan populistisk nationalism och kristendomen är en enkelriktad appropriering. I själva verket finns det i Bibeln och i kristen tradition, vid sidan av det jämlikhetsbetonande budskapet, många resurser som kan användas för att markera gränsdragningar mot dem som är annorlunda i någon bemärkelse. Relationen mellan populism och kristen tro är följaktligen ömsesidig.

När det gäller eventuell kidnappning av religion i Norden är det intressant att notera att forskare även har lyft fram andra exempel på teman som populisterna har gjort till sina egna. Devisen ”Sverige för svenskarna” etablerades av socialdemokraterna för hundra år sedan. Den isländska statsvetaren **Eirikur**

Bergmann argumenterar för att en nyckel till Sverigedemokraternas framgång är att de har lyckats ”kidnappa” folkhemsideologin. Det nostalgiska förflutna, som de hävdar sig kunna återupprätta, är ett slags romantisering av det folkhem som fanns på 1950-talet. Sverigedemokraterna ser sig som de sanna arvtagarna till folkhemmet, och hävdar att socialdemokraternas nuvarande ledning har förrått detta ideal.

Jorunn Økland hävdar för sin del att Fremskrittspartiets liberala falang har lyckats kidnappa den ”statsfeminism” som formades under **Gro Harlem Brundtlands** tid som statsminister. Denna ”genuint norska” jämlikhetstanke används nu som ett vapen mot muslimsk invandring, som anses kunna leda till ett återinförande av patriarkala värderingar. På motsvarande sätt kan man hävda att Sannfinländarna försöker ta över triaden Gud, hem och fosterland av Samlingspartiet och Kristdemokraterna. Som exempel kan nämnas **Laura Huhtasaaris** uttalande om att fler kors behöver placeras ut i det offentliga rummet samt att man i skolorna bör få sjunga psalmer till jul och vid vårterminens avslutning.

Ett specialfall av eventuell kidnappning gäller kontrollen över de lutherska folkkyrkorna. Sverigedemokraterna fick sin första valframgång i kyrkovalet 2001, och de har konsekvent framhållit den nära relationen mellan den svenska nationen och Svenska kyrkan. För att inte rikta sig bara till aktiva kristna preciserar partiet i sina valmanifest att Svenska kyrkans roll för den svenska identiteten är viktig oberoende av om man har en kristen tro eller inte. På motsvarande sätt som Sverigedemokraterna kritiserar socialdemokraterna för att ha fuskat bort arvet från folkhemmet hävdar de att Svenska kyrkans nuvarande ledning sviker det svenska folket. Även inom Fremskrittspartiet återfinns liknande tongångar, i synnerhet inom den värdekonservativa falangen. Viceordförande **Sylvi Listhaug** har kritiserat Norska kyrkans biskopar för svaghet och för att svika kristendomens värderingar genom sin po-

sitiva inställning till muslimska invandrare, och historikern **Terje Tvedt** har i en uppmärksam bok kritiserat biskoparna för ”naiv internationalism”.

Relationen mellan Sannfinländarna och Evangelisk-lutherska kyrkan i Finland är mer ambivalent. **Timo Soini** använder rikligt med bibliska referenser i sin retorik, men han är katolik, och **Jussi Halla-aho** är uttalad ateist, medan **Laura Huhtasaari** har sin bakgrund inom adventismen. Trots det finns det vid sidan av Huhtasaari enskilda partiaktivister som har en hög kristen profil. TD **Juha Ahvio** hävdar i en bok att det är dags att ”de värdekonservativa patrioterna återerövrar kyrkan från de rödgröna liberalteologerna”.

Sammanfattningsvis anser jag att användningen av kidnappningsmetaforen har sitt berättigande för att beskriva de mer tendentiösa och instrumentella försöken att dra politisk nytta av att hänvisa till kristen identitet och tradition. Förhållandet mellan nationalistisk populism och kristendom behöver emellertid nyanseras, eftersom det rör sig om betydligt mer komplexa och ömsesidiga förbindelser. Dessutom är det viktigt att vara medveten om att politiska partier alltid har lånat och övertagit idéer och språkbruk som tidigare använts inom andra partier. Därmed inte sagt att all användning av bibliska eller teologiska referenser skulle vara lika berättigade. Det behövs en kritisk teologisk analys av hur den kristna traditionen används för politiska syften, i kombination med ett klarläggande av vilka värderingar i denna tradition som därmed tonas ned eller tigs ihjäl.

BOTEMEDEL ELLER TROJANSK HÄST?

Det finns inte bara en enda form av nationalism i Norden. Även om nationalromantiken under andra hälften av 1800-talet väckte en våg av skandinavism, motverkades den av en samtidig strävan efter att markera den egna nationella kulturen och historien samt det egna språket. Inom ramen för denna strävan till nationell likriktning ställde sig de lutherska kyrkorna i statsmaktens tjänst, vilket

• Jussi Halla-Aho / Foto: Matti Matikainen

• Timo Soini / Foto: Raul Mee

drabbade olika etniska och religiösa minoriteter, inte minst samerna och inuiterna. Ambitionen att använda kristen tro för nationalistiska syften och att städsla kyrkorna i denna uppgift är alltså ingalunda bara ett nutida fenomen.

De nordiska ländernas behov av att markera sin självständighet och sitt oberoende har även i modern tid tagit sig varierande uttryck. Det här återspeglas av att inget av länderna har fattat exakt samma beslut, och i synnerhet inte med samma tidtabell, gällande medlemskap i NATO och EU eller ibruktagande av euro som valuta. Det är till exempel knappast förvånande att Norge med sina dåliga erfarenheter av unioner med Danmark och Sverige har valt att stå utanför den Europeiska unionen – även om tillgången på olja naturligtvis har bidragit till att göra beslutet mindre riskabelt ekonomiskt sett.

De populistiska partierna i Norden har utvecklats på likartade sätt. Den första vågen dominerades av skattekritiska och i ekonomiskt hänseende liberala partier på 1970-talet, även om Landsbygdspartiet i Finland med sin agrara förankring och sitt försvar av de bortglömda på landsbygden uppvisar en något avvikande profil. Den andra vågen av po-

pulistpartier uppstod på 1990-talet, och de kännetecknades av en mer eller mindre öppet rasistisk anti-immigrationsagenda. Den liberala skattepolitiken ersattes efter hand av välfärdschauvinism, enligt vilken den sociala välfärden skall begränsas till det egna landets medborgare.

Den tredje vågen av populism kan dateras ungefär till tiden för den ekonomiska krisen år 2008 och framåt. Den kännetecknas av att populistpartierna har blivit mer mainstream, genom att medvetet exkludera de mest extrema medlemmarna. Man har tonat ned de rasistiska argumenten och förespråkar istället etnopluralism, som bygger på att olika folk är likvärdiga men skall förbli inom sina ”naturliga områden”. Populistpartierna har haft framgång i valen och även burit regeringsansvar. Man skall undvika att förstärka könsstereotyper, men det faktum att flera av populistpartierna i Norden på senare tid har haft kvinnor som partiledare torde ha bidragit till att bredda deras väljarbas.

Roger Eatwell och **Matthew Goodwin** har använt termen ”nationalist populist lite” för att beskriva den typ av partipolitik som enligt deras mening kunde förhindra att mer ra-

dikala former av nationalism får inflytande i samhället. **David Goodhart** talar i besläktade ordalag om ”decent populists” och ”moderate nationalists”, medan **John B. Judis** betonar att medborgarna behöver få känna sig stolta över sitt land, dess politiska system och dess rättsväsen – annars är de inte beredda att bidra till det gemensamma goda. Judis har säkert en poäng när det gäller betydelsen av en positiv uppfattning av det egna landet, men det räcker inte som argument för att rättfärdiga en politik som helt vill stoppa rätten att söka asyl och försvåra möjligheten att söka sig en bättre utkomst och ett tryggare liv i ett annat land.

Erfarenheterna från populistpartiernas framgång i Norden under senare år pekar också på att de har haft ett indirekt inflytande på andra partier. Den mest uppseendeväckande följden av populistpartiernas uppsving är att de har lyckats påverka de etablerade partiernas politik så att även till exempel traditionellt invandringspositiva partier som socialdemokraterna har förändrat sin politik. Speciellt tydlig är den här utvecklingen i Danmark, men motsvarande glidning kan iaktas även i de andra nordiska länderna. I skrivande stund har inte ens Svenska Folkpartiet uteslutit ett regeringssamarbete med Sannfinländarna, trots att dessa ifrågasätter internationellt bistånd och åtgärder för att hejda klimatförändringen, samt vill luckra upp försvaret av mänskliga rättigheter och olika minoritetsgruppers intressen.

Svaret på frågan huruvida de moderata populistpartierna dämpar de radikala nationalisternas inflytande i samhället eller inte, beror även på hur man bedömer betydelsen av att det uppkommer små radikala nationalistpartier, då de etablerade populistpartierna utesluter de mest rasistiska aktörerna. I det nyligen genomförda riksdagsvalet i Finland vann partier som till exempel de Blåsvarta visserligen marginellt stöd bland väljarna, men deras rasistiska och fascistiska linje fick synlighet i kampanjen. Samtidigt blev det uppenbart att de nuvarande procedurerna som skall reglera de politiska par-

tiernas verksamhet har uppenbara brister, eftersom det är möjligt för partier att ändra sitt valprogram efter att det har blivit godkänt utan några omedelbara reaktioner från myndigheternas sida. Därför kan man inte dra slutsatsen att de moderata populistpartierna genom sin blotta existens skulle tysta ned eller neutralisera radikalnationalismen.

Med stöd av argumentationen ovan hävdar jag att de moderata nationalistiska populistpartierna fungerar som trojanska hästar i den bemärkelsen att deras argumentation letar sig in i de andra partiernas linjedragningar. Det här är inte i sig något nytt fenomen i politiken: i kampen om inflytande har partier ofta försökt överta idéer som för tillfället väcker genklang i väljarkåren – vilket jag även exemplifierade i diskussionen om kidnappning. Men i fråga om de nationalistiska populistpartierna är denna process speciellt försåtlig, eftersom de värderingar som sprids försvagar respekten för mänskliga rättigheter, internationell solidaritet och miljön.

Användningen av metaforer som kidnappning och trojanska hästar för att beskriva de nationalistiska populistpartiernas verksamhet är följaktligen motiverat, men det behöver göras med urskiljning. Kategoriska fördömanden cementerar motsättningarna och ger dessa partier chansen att framstå som offer för ”etablissemangets” angrepp. Vare sig vi diskuterar deras användning av kristet språkbruk eller deras inflytande på andra partier behöver vi eftersträva en nyanserad och kritisk, men också lyhörd ansats. Bara så kan vi luckra upp de svartvita motsättningar som populismen får sin livskraft av.